

TERRORISME IN DE CONTEXT VAN ACADEMISCH ONDERZOEK: EEN LEEG CONCEPT?

*Teun Van de Voorde*¹

ABSTRACT – Since the dreadful attacks on 11 September 2001 the word terrorism seems to be on everybody’s lips. This emotively charged and powerful term is frequently put forward without much further clarification. Given the tendency to condemn rather than to explain terrorism, we might conclude that the term is more useful as a political weapon than as an analytical instrument. While the term terrorism has obtained an extraordinary status in public discourse, much of the same can be said about its position in the context of academic research. The essay’s main premise is that uncertainty on the causes of terrorism results directly from the absence of a consensus on the precise meaning of terrorism. Central is the question why terrorism is such a problematic topic within the context of academic research. More specifically, we wish to reveal some of the reasons that seem to make a definition for terrorism unfeasible, consider the main obstacles and limitations, and more specifically, uncover the conditions a definition of terrorism should respond to. However, the point of undertaking such an enquiry is not to arrive at a definition. By reflecting on certain fundamental questions we rather focus on a discussion of how terrorism can be interpreted and eventually, how it can be clarified and explained. We argue for a ‘definition of meaning’ that takes into account the context-bound nature of the phenomenon, and includes criteria that relate to the effects of fear or terror.

‘Terrorisme’ is een erg geladen en afkeurende term die vaak opgeworpen wordt zonder veel verdere inhoudelijke duiding. Denken we maar aan de hevige reacties na de aanslagen van 11 september 2001. De aanslagen van 11 september waren ontsproten aan ‘het kwade’ en ze werden uitgevoerd door ‘lafaards’ en ‘vijanden van de vrijheid’ die opgejaagd en gestraft moesten worden, zo sprak George W. Bush in de eerste nadagen. De idee van ‘the war on terrorism’ en daarbij horende metaforen als “*we will smoke them out of their holes*” zijn veelzeggend.² Zeker in de Verenigde Staten blijven gevoelens als woede, onbegrip, angst en verontwaardiging in brede kringen een neutrale, technische of objectieve kijk op de zaken verhinderen – zozeer zelfs dat zo’n een houding in diezelfde kringen als onbetamelijk of onpatriottistisch beschouwd wordt. Terrorisme lijkt wel een aparte categorie van geweld te zijn, een extranormale vorm van politieke agressie die bijzondere tegenmaatregelen rechtvaardigt – als we recente dis-

¹ Teun Van de Voorde is wetenschappelijk medewerkster aan de Vakgroep Politieke Wetenschappen van de Universiteit Gent. Ze bereidt een doctoraat voor over “De grondoorzaken van het internationale terrorisme. Een longitudinaal onderzoek naar de opkomst en het verdwijnen van opeenvolgende golven van grootschalige terroristische activiteiten”.

² De Bush administratie kadert de strijd tegen terrorisme consequent binnen een oorlogsretoriek. Een eerste duidelijke aanwijzing hiervan kwam enkele dagen na de aanslagen van 11 september 2001. (Remarks by the President, Secretary of State Colin Powell and Attorney General John Ashcroft, President Urges Readiness and Patience, 15/09/2001, <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2001/09/print/20010915-4.html>).

cussies in acht nemen, tot en met het voeren van oorlogen, het martelen van verdachten en het beperken van de vrijheden van burgers toe.³ Niet alleen de Amerikaanse leiders, maar ook overheden van bij voorbeeld Rusland, Turkije, India of Egypte hebben het eigen publiek overtuigd dat in de strijd tegen het terrorisme het doel de middelen heiligt. Bij spraakmakende aanslagen zoals Beslan (2004) of Bali (2002) hoeft het niet te verwonderen dat in de populaire opinie een terrorist bij definitie nog het meest een slechte persoon is die geen respect betoont voor het menselijke leven. Zelfmoordactivisten zijn niet alleen kwaadaardig maar ook fanatiek dus op de één of andere manier moeten ze wel gestoord en onmenselijk zijn. (Keely, 2002: 38) Maar wat met de strijd van de Koerden in Turkije, of de strijd die Tsjetsjenen en Kasjmiri voeren tegen de gevestigde orde? Ook hier blijken de ongeregelde heden stelselmatig in de hoek gedruwd van het terrorisme. Bestempeld als terroristen zal het deze bevolkingsgroepen telkens aan legitimiteit ontbreken in hun streven naar een grotere autonomie of zelfbestuur. Meer nog, doordat zij afgeschilderd worden als gevaarlijke of irrationele fanaten wordt wel eens vergeten dat zij in se vrij gangbare, en misschien wel gerechtvaardigde politieke doelstellingen nastreven.

Gezien de uiteenlopende connotaties en verholen assumpties blijkt ‘terrorisme’ in die mate elastisch dat er virtueel geen limiet is aan de manier waarop eenieder het begrip invult. In die zin is het niet overdreven te stellen dat het hanteren van de term terrorisme vaker de rol vervult van ideologisch wapen dan van analytisch instrument. Whitbecks argument vat de kwestie treffend samen: *“The word terrorism is so subjective as to be devoid of all meaning but, at the same time, extremely dangerous because people tend to believe that it does have meaning and use and abuse [the term] by infusing it with whatever they hate as a way of avoiding rational thought and discussion and excusing their own outrageous behaviour.”* (Geciteerd in: Keely, 2002: 34) Het punt is dat in afwezigheid van een expliciete definitie het stigmatiseren primeert op het begrijpen van de objectieven, de ideologie of maatschappelijke krachten die mee aan de basis liggen van het geweld. (Onwudiwe, 2001: 11) Doordat terrorisme een pejoratieve en krachtige intuïtie inhoudt, heeft de term een buitengewone status in het publieke discours verworven. Eén logisch gevolg is dat terrorisme (of het gebruik van de term) het wederzijdse onbegrip aanwakkert en dat debatten polariseren. Een volgend probleem is dat onze visie op bepaalde conflicten en gevallen van politiek geweld ernstig vertekend raken. Uiteraard zou het overdreven zijn te besluiten dat de gangbare interpretaties of het publieke discours over terrorisme volledig gelijk te schakelen zijn met de definities die gehanteerd worden voor academische doeleinden. Wel zijn deze connotaties een eerste indicatie van de moeilijkheden die gepaard gaan bij het definiëren van terrorisme als concept.

Hoewel de invloed van de definiërende agens op zich een ruim onderzoeksobject beslaat en het discours rond terrorisme een vergaande invloed heeft op onze concepties,

³ De recente verlenging van de intussen beruchte USA PATRIOT Act is maar één illustratie van de vergaande mate waarin burgerrechten in de verdrukking kunnen komen bij de strijd tegen terrorisme. Met name de goedkeuring van af luisterpraktijken en de vergaande vrijheden van politie- en inlichtingsdiensten gaan lijnrecht in tegen het Westerse model van liberale vrijheid. Een andere verontrustende ontwikkeling is de openlijke discussie over de legalisering van marteling binnen de strijd tegen het internationale terrorisme. Voorstanders betogen dat foltering aan regels onderworpen kan worden en als effectief wapen tegen terrorisme gerechtvaardigd is in naam van vrijheid en democratie (Raimond Gaita, Goede foltering bestaat niet. In: De Standaard, 18/03/2006).

richten we ons verder op de vraag waarom het fenomeen terrorisme zo problematisch is als onderzoeksobject. Meer specifiek willen we nagaan waarom een terrorismedefinitie voor academische doeleinden buiten bereik lijkt te liggen, welke de voornaamste problemen en beperkingen zijn maar vooral ook aan welke voorwaarden een definitie voor terrorisme behoort te voldoen. Daarmee ligt onze opzet niet bij het bereiken van een terrorismedefinitie; het punt is veeleer dat het opwerpen van enkele fundamentele vragen ons tot een discussie brengt over hoe terrorisme geïnterpreteerd en verklaard kan worden. (Waldron, 2004: 7)

Voor we enkele van deze beperkingen op conceptueel niveau identificeren, dienen we het definitieprobleem explicieter binnen de sociale wetenschappen te kenschetsen (sectie 1). Wat blijkt is dat geen consensus bestaat over de definitie van terrorisme. Het is onduidelijk hoe het fenomeen geïnterpreteerd dient te worden, en daarmee samenhangend, welk verklaringskader geschikt is. De onduidelijkheid over de oorzaken van terrorisme vloeit rechtstreeks voort uit de onenigheid over de precieze inhoud van terrorisme. Onze vooropgestelde reflectie over de definitieproblematiek is dan zinvol omdat het een meer algemene beoordeling inhoudt van het fenomeen dat we terrorisme noemen, en tegelijk de voornaamste theoretische problemen aankaart die met de interpretatie ervan gepaard gaan.

1. Terrorisme: een leeg concept?

Binnen de sociale wetenschappen zijn maar weinig concepten waarover geen contestatie bestaat. Nadat hij ruim honderd definities van terrorisme analyseerde, besloot Schmid: *“Terrorism is an abstract phenomenon of which there can be no real essence which can be discovered and described. Definitions serve as agreements on the way concepts should be used. The correct definition should be the one which is constantly used by all users. In the field of terrorism, there is no such agreement about any single definition.”* We blijven met andere woorden achter met een Babylonische verwarring aan betekenissen. (Schmid, 1983: 6) Sommigen besluiten dat de meeste definities inadequaat of ronduit vertekend zijn en suggereren dat terrorisme niet gedefinieerd kan worden. De beroemde uitspraak van Potter Stewart over de onmogelijkheid van een definitie voor pornografie *–but I know it when I see it–* lost volgens vele commentatoren de impasse op. (Geciteerd in: Keely, 2002: 33) We zouden het hier bij kunnen laten en aannemen dat de term terrorisme nooit meer dan een betekenisloze huls kan zijn en dat een nauwgezette analyse van het fenomeen onmogelijk is. Niettemin kunnen we ons deze vergaande houding van relativisme niet veroorloven. Terrorisme is onmiskenbaar een relevant en prangend politiek probleem, niet alleen in het menselijk leed of materiële schade dat het berokkent maar zeker ook door de pertinente maatschappelijke vragen die het fenomeen oproept.

We moeten echter onomwonden stellen dat voor het fenomeen terrorisme weinig tot geen degelijke academische verklaringen voor handen zijn. De sociale wetenschappen staan niet buiten schot en blijken in deze een verpletterende verantwoordelijkheid te dragen. Problematisch is dat verklaringen voor terrorisme op inadequate theorievorming rusten, terwijl deze toch veralgemeend geraakt zijn. Adrian Guelke duidt de kwestie treffend samen als *“the poverty of general explanations”*. (Guelke,

1995: 35-37) Er zijn voorbeelden te over van aangenomen waarheden, niet-falsifieerbare hypotheses of ongegronde generalisaties die het fenomeen terrorisme moeten verklaren. Te snelle modernisering en afbraak van de traditionele maatschappij, toegenomen interdependentie, technologische ontwikkelingen en de verhoogde toegang tot gesofisticeerde wapens, relatieve deprivatie, repressie door de staat, de toegenomen kwetsbaarheid van de moderne samenleving, en allerlei variaties op deze thema's representeren al jaren de meest voorkomende verklaringen in de literatuur. Daarnaast is een mythologie ontstaan rond terrorisme. Laqueur somt enkele van de hardnekkigste op: telkens wanneer een spectaculaire aanslag een nieuwe campagne inluidt denkt men dat terrorisme een nieuw fenomeen is; men gelooft dat terrorisme niet kan gedefinieerd worden omdat het een politiek geladen term is; men schuift terrorisme naar voren als het wapen van de zwakken, dat altijd wordt aangewend waar mensen legitieme grieven hebben (en dat terroristen dus eigenlijk idealisten zijn); of men benadert terrorisme als een zeer effectieve strategie met potentieel tot existentiële destructie. (Laqueur, 2002: 219-223) Het zijn alle overtuigingen of hypotheses die niet altijd iets of soms helemaal niets bijdragen aan onze inzichten over het fenomeen. Het resultaat is een gebrek aan accumulatie van kennis, een opeenstapeling van contradictoire stellingen en van vage, ononderzochte suggesties. (Guelke, 1995: 50) Meningingen over het fenomeen terrorisme zijn er genoeg, maar de sociaal wetenschappelijke discipline blijkt te falen in haar belangrijkste opdracht: het verklaren en voorspelen ervan. Ook voor de aanslagen van 11 september en de opkomst van internationaal terrorisme als één van de grootste bedreigingen in de 21ste eeuw,⁴ geldt dat de interpretaties ervan ver uiteen blijven liggen en dat weinigen rekening gehouden hadden met dit scenario. In tegendeel, tijdens de jaren '90 stond terrorisme maar sporadisch centraal als onderzoeksonderwerp en in het Westen werd het veeleer benaderd als een marginaal veiligheidsprobleem. Het thema passeerde de revue in de marge van onderzoek naar o.m. de toegenomen interdependentie of in het kader van *area studies* van afgelegen conflictzones. Enkel het debat van de 'new age of terrorism' –dat zich concentreerde rond het terroristisch gebruik van onconventionele wapens– leek het thema enig bestaansrecht te verlenen als onderzoeksobject. Een groot deel van de publicaties was daarbij speculatief van aard, zo stelt Ariel Merari vast. Hij gaat nog een stap verder en stelt dat het geheel aan algemene academische kennis over terrorisme in toenemende mate verwijderd is van wat hij aanduidt als 'de geaccepteerde normen binnen het sociaal wetenschappelijk onderzoek'. (Merari, 1991: 93-94; zie ook: Gurr, 1988: 115-154; Reid, 1997: 91-106)⁵ Alles beschouwd blijkt dat het fenomeen terrorisme sedert de jaren '90 niet te gronde onderzocht werd, en dat elke interpretatie

⁴ In de aanloop naar de viering van het vijftigjarige bestaan van de Verenigde Naties bereidde het High-Level Panel on Threats, Challenges and Change een rapport voor over de belangrijkste mondiale veiligheidsdreigingen in de 21ste eeuw. In december 2004 verscheen "A more secure world: Our shared responsibility". Samen met economische en sociale bedreigingen, interstatelijk conflict, intern conflict, transnationale misdaad en nucleaire, radiologische, chemische en biologische wapens, vernoemt het rapport internationaal terrorisme als één van de grootste uitdaging in het nieuwe millennium. (High-Level Panel on Threats, Challenges and Change, A more secure world: Our shared responsibility. New York, United Nations Foundation, 2004).

⁵ Edna Reids studie (1997) van de kennis over terrorisme is zowel verhelderend als ontvullend. Haar analyse toont aan dat het kennisveld in vergaande mate beïnvloed is door de interactie met de overheid en media. Vooral de gehanteerde definities, de types van data gebruikt voor analyse en de diffusie van ideeën zijn problematisch. Het gevolg ervan is dat het veld een scheve ontwikkeling kende.

en verklaring met de nodige scepsis benaderd dient te worden. Nochtans werpen opinie- en beleidsmakers ons bij elke grote aanslag dure uitspraken voor de voeten als ‘we mogen niet langer aan symptoombestrijding doen’, ‘de oorzaken van het terrorisme moeten aangepakt worden’, of ‘we moeten het bij de wortels uitroeien’. Echter, gezien de gebrekkige feitelijke en theoretische kennis over het fenomeen, mag het duidelijk zijn dat dit soort gewichtige uitspraken een solide grondslag missen en in alle werkelijkheid niet veel meer dan holle retoriek opleveren.

Een overzicht van de literatuur betoont duidelijk een gebrek aan bekommernis voor theoretische en conceptuele onderwerpen, maar feit blijft dat degelijke concepten het centraal element zijn bij elke propositie en dat zij als leidraad dienen voor observatie en interpretatie. (Sartori, 1970: 1040) We keren hiermee terug naar onze vraag van de haalbaarheid van een terrorismedefinitie voor academische doeleinden. Hiertoe bekijken we in eerste instantie de beperkingen eigen aan operationele definities (sectie 2) en standaarddefinities (sectie 3). We stellen vast dat beide categorieën het fenomeen terrorisme te abstract opvatten waardoor de betekenis deels verloren gaat, de interpretatie ervan partieel is en een verklaring onmogelijk wordt. In sectie 4 staan we tenslotte stil bij de voorwaarden waaraan een definitie voor terrorisme dient te voldoen. Voor wat volgt steunen we op Sartori’s onderscheid tussen ‘*operational definitions*’ en ‘*definitions of meaning*’. Dit onderscheid hanteren we in die zin dat deze aanduidingen een verschillende graad aan abstractie inhouden. Betekenisdefinities situeert de auteur onder aan de ‘ladder van abstractie’ omdat de interpretatie van betekenis voorop staat. Helemaal boven aan deze ladder staan operationele definities. Deze zijn ontworpen om de condities te bepalen die het concept kunnen identificeren en meten.⁶

2. Operationele definities

Een eerste obstakel is de vraag naar een definitie die de gangbare interpretaties en ‘algemene waarheden’ over terrorisme zoals die uit het algemene discours gegroeid zijn, overstijgt. (Wievorkia, 1995: 598) Als we de doelstellingen van de sociale wetenschappen in acht nemen, lijkt de keuze voor een operationele definitie voor de hand liggend. Een onderzoeker ontwerpt ze immers met het oog op het testen van hypothesen en de theorieconstructie.

Om onnodige polemiek te vermijden, bepleiten Bruce Hoffman en Brian Jenkins van het invloedrijke RAND Instituut sinds begin jaren ‘70 het gebruik van een ‘objectieve’ definitie. Terrorisme moet volgens hen bepaald worden op basis van de natuur van de daad, niet aan de hand van de identiteit van de daders of gericht zijn op de onderliggende oorzaken. (Jenkins, 1981: 4) Terroristische acties zijn steeds weer specifieke, unieke fenomenen en de zoektocht naar een alomvattende definitie vormt volgens deze onderzoekers een nutteloze onderneming. Slechts door de daad zelf te kwalificeren kan men een bevattelijk beeld verkrijgen. (Jenkins, 1985: 5; Jenkins, 1999: v) Vertrekkend uit de idee van terrorisme als meetbaar gegeven zijn sindsdien heel wat

⁶ Sartori (1970) licht verder nog toe dat operationele definities er op gericht zijn de condities te ontwaren die het concept kunnen localiseren en uiteindelijk meten. Deze definities implementeren betekenisdefinities maar kunnen ze nooit volledig vervangen. Ze houden altijd een graad van betekenis in, terwijl van betekenisdefinities niet gesteld kan worden dat zij een operationele waarde hebben.

inspanningen geleverd tot het ontdekken van empirische trends. Met behulp van chronologieën als de RAND Terrorism Knowledge Base⁷ zijn kwantitatieve verschuivingen achterhaald op vlak van het aantal incidenten, slachtoffers, gehanteerde tactieken en regionale patronen. Daarnaast heeft men ook waardevolle inzichten geleverd bij meer kwalitatieve thema's zoals evoluties in de target selectie, het organisatiemodel van de terreurgroep en de verschuivingen op ideologisch vlak. (Hoffman, 1993; Hoffman, 2001; Hoffman, 2003; Jenkins, 2001)

Als trendanalyses of het karakteriseren van de bedreiging (*threat analysis*) voorop staan, mogen we de benadering als relatief succesvol beschouwen. Wanneer de abstract opgevatte definities echter als basis voor een verklaring dienen, komen de zwakheden ervan aan de oppervlakte. We kunnen hier Guelkes vaststelling dat het veld geplaagd wordt door ongegronde veralgemeningen nader toelichten. Auteurs onderkennen vaak niet de beperkingen eigen aan operationele definities. Met name de verklaringswaarde die wordt toedicht aan de onderzochte kenmerken, getuigt vaak van overschatting. Eén illustratie: sinds de aanslagen van 11 september 2001, maar ook na de saringas aanval van het Japanse Aum Shinrikyo op de metro van Tokio (1995), is met de grootste stelligheid verkondigd dat we geconfronteerd worden met een compleet nieuw fenomeen. In tegenstelling tot wat we wisten over het oude terrorisme belooft 'the new age of terrorism' ons een dodelijker terrorisme, één dat massavernietigingswapens niet schuwt. Meer dan eens is de verklaring voor de (correcte) vaststelling van een radicaler en dodelijker terrorisme bij een andere waargenomen nieuwigheid gelegd, namelijk dat sinds eind jaren '80 de seculiere drijfveren vervangen zijn door religieuze imperatieven. Hoffman ziet in het samenvallen van het religieus gemotiveerde terrorisme en de gestegen dodelijkheid een 'causaal' verband. (Hoffman, 1993: 340) Religieuze terroristen vertonen minder remmingen dan hun seculiere voorgangers, hetgeen zich uit in het systematisch gebruik van zelfmoordaanslagen en zich vervolgens vertaalt in de gestegen dodelijkheid en willekeurigheid (i.e. gestegen burger doelwitten). Zeker na de catastrofale aanvallen van 11 september en de verdere verspreiding van de terreurdreiging is die stelling gemeengoed geworden. Het onuitgesproken vertrekpunt van menig analyses en opiniestukken is dat verklaringen voor de gestegen radicaliteit van het geweld in hoofdzaak gelegen zijn bij de religieuze factor, in casu de Islam. (Zie o.m. Juergensmeyer, 2000:160-161; Hoffman, 1997: 345-355) Wat echter over het hoofd gezien wordt, is dat onderzoekskaders steunend op deze operationele definities strikt genomen geen verklaringen voor het fenomeen terrorisme als dusdanig toelaten. Slechts de evoluties op vlak van gehanteerde tactieken, middelen of verschuivingen op ideologisch vlak worden ermee in kaart gebracht. (Vrij naar: Merari, 1993: 53) Dat er verbanden bestaan tussen de veranderde kenmerken van de dreiging wordt hier niet ontkend, alleen mogen deze niet zomaar verondersteld worden. Dat lijkt misschien een nuance, het zijn dit soort van ongegronde veralgemeningen die mee aan de basis liggen van de hardnekkigste mythes die onze inzichten over terrorisme vertroebelen.

We onthouden dat operationele definities erg zinvol zijn om de terroristische dreiging empirisch in te kaart brengen, maar dat zij hoogstens partiële interpretaties inhouden en bijgevolg niet geschikt zijn als basis voor een theoretisch verklaringskader. Het opera-

⁷ De RAND Terrorism Knowledge Base is de meest complete en gediversifieerde (open) bron voor uiteenlopende gegevens over terrorisme. De Knowledge Base biedt diverse soorten data vanaf 1968 aan over terreurgroepen, incidenten, slachtoffers, tactieken, targets et cetera (<http://www.tkb.org>).

tionele criterium van het reduceren van ambiguïteit gaat immers ten koste van conceptuele rijkdom, maar vooral de verklaringskracht boet er mee in. (Sartori, 1970: 1045) Wanneer terrorisme geanalyseerd wordt op basis van een studie van de gewelddaden alleen verkrijgen we niet meer dan fragmentarische inzichten. Wat blijkt is dat terrorisme zich niet laat vatten door louter te focussen op meetbare of objectieve factoren en dat meer rekening gehouden dient te worden met de aard van het fenomeen zelf. De geest van dit essay volgend dalen we hiermee op Sartori's ladder van abstractie.

3. Standaarddefinities

Het kan niet de bedoeling zijn te starten met een complete herdefiniëring. Beschikken we immers niet over de 'consensusdefinitie' van Schmid? In dit standaardwerk werden begin jaren '80 ruim honderd academische en officiële definities bijeengebracht en geanalyseerd. Schmid's voornaamste besluit is dat er 'geen correcte definitie' bestaat, maar dat een consensusdefinitie op basis van telkens terugkerende elementen wel mogelijk is. Definities bevatten in de regel drie elementen: het gewelddadige karakter van terrorisme (in 83,5 procent van de definities), de politieke doelstellingen (in 65 procent) en de intentie om angst te verspreiden onder een doelpopulatie (in 51 procent). (Schmid, 1984: 76-77) Deze 'basiskennmerken' beschouwen we als uitgangspunt voor de interpretatie van terrorisme. Standaarddefinities zijn zeker nuttig in die zin dat zij de aard van het fenomeen beter karakteriseren maar blijken in de praktijk weinig werkbaar. (Onwudiwe, 2001: 50) Drie fundamentele beperkingen eigen aan het definiëren van een concept voor terrorisme worden nu duidelijker. Nogmaals, de identificatie van deze struikelblokken achten we belangrijk, niet zozeer als illustratie waarin deze definities falen, wel eerder omdat zij tegelijk de voorwaarden blootleggen om tot een degelijkere interpretatie te komen van terrorisme.

Een eerste struikelblok is dat het fenomeen zelf, maar ook onze concepties van terrorisme, in vergaande mate afhankelijk zijn van de historische context – sociaal, politiek en economisch. Terrorisme is een vorm van politiek geweld die qua tactieken en als strategie fluctueert naargelang de tijd, geografie en cultuur. Daarom kan het niet strikt gedefinieerd worden. (Gearson, 2002: 10) Ter illustratie wijzen we er op dat de term terrorisme in oorsprong refereert aan staatsterreur. Ze dook in 1798 voor het eerst op bij Edward Burke die er het regime van staatsterreur (*reign of terror*) van Robespierre tijdens de Franse Revolutie (1793-1794) mee aanduidde. (Teichman, 1989: 507-509) In de daaropvolgende eeuw introduceerden niet-statelijke actoren nieuwe vormen van geweld in termen van technologie, bedreiging en keuze van de doelwitten. Van anarchistische groeperingen is geweten dat zij in de tweede helft van de 19de eeuw een ernstig veiligheidsprobleem vormden voor de Russische en Spaanse overheden. Ook landen als de Verenigde Staten en Frankrijk werden die periode opgeschrikt door ophefmakende bomaanslagen. Toch zou het tot 1937 duren eer terrorisme formeel erkend werd als 'criminele daden tegen de staat'. Sinds de definitie van de Volkenbond wordt de term terrorisme gewoonlijk toegepast bij 'geweld van onderuit' (*terrorism from below*) of geweld gepleegd door niet-statelijke groeperingen dat gericht is tegen de status quo. Overigens dient erkend te worden dat een concept nooit geheel opgebouwd is uit objectieve historische factoren, de symbolische of perceptuele context en subjectieve condi-

ties spelen evenzeer een rol. In het geval van de term terrorisme mogen we deze factor niet onderschatten. Interpreteerde men bijvoorbeeld tijdens de jaren 1950-60 extreme gevallen van revolutionair geweld soms nog als deel uitmakend van een gerechtvaardigde vrijheidsstrijd, dan merken we dat de internationale gemeenschap zich van rond de jaren '70 steeds minder tolerant betoont. De betekenis van de term evolueert mee met de veranderende omgeving en we dienen er rekening mee houden dat interpretaties altijd bepaalde historische tijdvakken reflecteren. (Crenshaw, 1995: 7-8)

Ten tweede zal een eenvoudige basisdefinitie niet onderkennen dat de ene terreurcampagne de andere niet is. De aanslagen in het kader van de intifada(s) door organisaties als Hamas, Hezbollah of de Al-Aqsa brigades hebben, los van voornoemde basiskenmerken, weinig uitstaande met Al Qaida's aanslagen in New York, Madrid, Bali, Londen of Sjarm el-Sjeikh.⁸ Willen we ongeoorloofde veralgemeningen vermijden dan is het noodzakelijk verder te specificeren. De heterogene en complexe natuur van het fenomeen maakt elke veralgemenende beschrijving bij voorbaat verdacht. Verklarende en voorspellende hypotheses of aanspraken op een '*grand theory*' voor terrorisme dienen met de nodige scepsis benaderd te worden. (Laqueur, 2002: 133) Martha Crenshaw onderstreept de nood voor meer precieze conceptuele connotaties: "*Only by making the definitional attributes of a concept more exact, rather than by increasing the number to the extent of the range of the concept, does one retain the possibility of empirically testing the concept.*" Ze besluit verder: "*The most needed concepts are on a middle-level of abstraction, combining high explanatory power with precise descriptive content.*" (Crenshaw, 1972: 383; Sartori: 1970, 1052) Dat basisdefinities reductionistisch van aard zijn, wordt doorgaans erkend en daarom gaat de term veelal gepaard met voorvoegsels als internationaal, revolutionair, nationalistisch, religieus, anarchistisch of nihilistisch. Deze noties moeten de uiteenlopende varianten van terrorisme duiden en benadrukken waarin het ene terrorisme verschilt van het andere. Termen als 'moslimterrorisme' zijn evenwel niets anders dan misleidend en dragen uiteindelijk weinig bij tot ons begrip van terrorisme zelf. Zolang de betekenis van het concept terrorisme niet verduidelijkt is, mag van een taxonomie weinig méér verwacht worden. (Sederberg, 1989: 30-31)

Dit brengt ons bij een laatste fundamentele voorwaarde. Terrorisme als unieke vorm van politiek geweld kunnen duiden en afbakenen wordt algemeen erkend als één van de belangrijkste schakels in het bereik van een eenduidigere interpretatie. De proliferatie van termen als opstand, guerrilla, protest, gewapend geweld of rebellie en terrorisme is indicatief voor het dilemma. (Crenshaw, 1995: 12) Standaarddefinities zijn in hun eenvoud te ruim opgevat waardoor uiteindelijk zelfs de atoombommen op Hiroshima en Nagasaki, of de vernietiging van Dresden tijdens de tweede wereldoorlog aangeduid kunnen worden als terroristisch. Waren deze excessieve vormen van geweld niet gericht op het forceren van politieke doelstellingen en het genereren van angst bij burgerbe-

⁸ Voor de meer recente aanslagen geldt dat er een grote onduidelijkheid heerst over de effectieve rol van Al Qaida. Waren de aanslagen van 11 september 2001 nog gepland en gedirigeerd door de organisatie, dan is die verantwoordelijkheid bij de meer recente aanslagen hoogst onzeker. Aangenomen wordt dat de daders zich tegenwoordig laten inspireren door het voorbeeld dat Al Qaida gesteld heeft, maar dat zij in werkelijkheid veelal lid zijn van amateuristische, lokale groepjes die autonoom handelen. Aldus is de notie Al Qaida verworpen tot een verzamelnaam voor het formeel duiden van de organisatie maar tegelijk zinspeelt de term op lokale en schimmige groeperingen die zich met hun acties scharen achter het ideeën-goed zoals dat door Al Qaida gepropageerd wordt.

volking? Wanneer we de term terrorisme kunnen toepassen voor praktisch elke vorm van politiek geweld, is de kans groot dat afwijkende informatie verzameld wordt. Dat het fenomeen terrorisme zo slecht begrepen wordt, is daar niet vreemd aan. Willen we een minder vertekend beeld van het fenomeen, dan zullen we in de eerste plaats op zoek moeten naar een concept dat terrorisme beter onderscheidt van andere vormen van politiek geweld. Wat het de beleidsmakers, publiek of onderzoekers zo moeilijk maakt, is tot vervelens toe samengevat als ‘*One man’s terrorist, is another’s freedom fighter*’. De sombere berichtgeving die ons dagelijks bereikt uit Irak illustreert echter dat deze slagzin veel meer is dan een boutade. Interpretieren we deze episode van buitensporig geweld als een gerechtvaardigde opstand tegen de Amerikaanse bezetter of moeten we de brutale gewelddaden opvatten als een vorm van terrorisme? Tegen de achtergrond van extensief geweld is het herkennen van terrorisme inderdaad bijzonder moeilijk, zo niet onmogelijk. De differentiatie met andere vormen van conflict is nochtans essentieel om tot een beter begrip te komen van de oorsprong van terrorisme, de factoren die het beïnvloeden en uiteindelijk de manier waarop het bestreden kan worden. (Merari, 1993: 214-217)

4. De betekenis van terrorisme

We stelden vast dat pogingen om de idee terrorisme te deconstrueren en dan te reconstrueren met een precieze en praktische betekenis, veelal te weinig rekening houden met de ware aard van het onderzoeksobject. Abstract opgevatte definities beperken de eigenheden drastisch doordat ze slechts deze betekenissen omvatten die voldoen aan operationele voorwaarden. Standaarddefinities zijn ten andere te eenvoudig en algemeen opgevat waardoor het o.m. onmogelijk wordt terrorisme van andere vormen van geweld te onderscheiden of te differentiëren tussen de uiteenlopende varianten van terrorisme. Voor een grondigere interpretatie behoeven we een concept dat nog een stuk lager op de ladder van abstractie staat.

Zonder de voorwaarden hier stuk voor stuk te moeten herhalen, lijkt het erop dat een definitie die zich explicieter richt op de specifieke aard van terrorisme de voorkeur verdient. We verkiezen met andere woorden wat Sartori duidt als een ‘*definition of meaning*’. De voorafgaande discussie doet ons meer concreet besluiten dat die betekenis vervat ligt in de contextgebondenheid van het fenomeen en het extranormale gebruik van geweld. Terrorisme is en blijft een beladen onderzoeksonderwerp waarbij verscheidene dilemma’s langs alle kanten opduiken. Ook het voorstel om niets minder dan een zogenaamde ‘betekenisdefinitie’⁹ te hanteren blijft verre van ideaal. Het is een keuze die meteen nieuwe inherente beperkingen met zich meebrengt. De wens om een preciezere betekenis van terrorisme te verwerven brengt met name twee onvermijdelijke evenwichtsoefeningen met zich mee.

⁹ Cfr. eindnoot v. Uiteraard houdt de term ‘betekenisdefinitie’ een tautologie in en mag het gebruik van deze onorthodoxe term getuigen van onze overtuiging dat terrorismedefinities zich explicieter dienen te richten op de specifieke aard van het fenomeen.

4.1. *Terrorisme: een contextgebonden fenomeen*

We constateren dat het fenomeen grondiger bevat kan worden als men een definitie hanteert die voldoende ruimte laat om de band behouden met de context waarin terrorisme ontstaat, evolueert en geïnterpreteerd wordt. (Onwudiwe, 2001: 36) Om bijvoorbeeld het ontstaan van de huidige terreurgolf van Al Qaida en gelijkgestemde salafistische groeperingen te begrijpen, kan de context van revolutie of opstand een waardige invalshoek leveren.

Een definitie die de bredere context van revolutie of opstand opneemt als een situationele constante plaatst het ontstaan van de huidige terreurgolf in het kader van de Afghaanse strijd tijdens de jaren '80, of ontwikkelingen binnen de Islamistische ideologie en beweging.¹⁰ Na de glorieuze triomf van de heilige strijders op het machtige Sovjetleger –een gebeurtenis die ongetwijfeld heeft bijgedragen tot de ambities van de strijders– vertoonde het revolutionaire pad gaandeweg overduidelijk tekenen van verval. Gebrand op het installeren van Islamitische staten, en uiteindelijk het herenigen van de wereldwijde gemeenschap van gelovigen (de *oemma*) dacht men de guerrillastrijd te exporteren naar andere moslimlanden. In gebieden als Kasjmir, Bosnië en Tsjetsjenië leverde de jihad echter niet de verwachte resultaten op. (Roy, 1994:107-109) Bovendien zou de politieke Islam tijdens de jaren '90 niet de koers volgen die de jihadi's voorstonden. Sommige van de Islamistische idealen hadden zich tijdens de jaren '80 succesvol verspreid, maar in de realiteit van de jaren '90 bleek die invloed slechts op oppervlakkige wijze doorgevoerd. Ondanks alle eerdere toegevingen en 'islamiseringmaatregelen' was praktisch elk Arabisch regime er tegen halfweg jaren '90 in geslaagd het revolutionaire tij te keren –het ene al op een bloederige wijze dan het andere. De moslimwereld was nog altijd gedomineerd door staatsbelangen, en niet verenigd in de *oemma* die door één ideologische, transnationale beweging belichaamd werd. (Kepel, 2002: 201) Deze teleurstellingen samengenomen, is het niet verwonderlijk dat radicale leiders als Bin Laden en Al-Zawahiri een koerswijziging voorstonden. Het utopische einddoel bleef overeind, maar de gang van zaken noopte tot een andere manier van handelen. Wilde men de revolutie brandend houden, dan mocht men zich niet langer uitsluitend concentreren op de binnenlandse en onmiddellijke vijand (Egypte, Saoedi-Arabië, Algerije,...) maar zou men de jihad dienen te richten tegen gemeenschappelijke vijanden. Gezien de politiek van de Verenigde Staten en Israël in de moslimwereld waren zij logische vijand nummer één en twee; de 'Grote' en 'Kleine Satan' waartegen de strijd gevoerd moest worden. Op strategisch vlak zou de graduele guerrillastrategie plaats ruimen voor een meer directe vorm van geweld, het internationaal terrorisme. (Raphaëli, 2002: 1-22)

Hoewel dit relaas de revolutionaire context waaruit de huidige terrorismegolf ontstond onvolledig en slechts summier schetst, is het alvast duidelijk dat groeperingen als Al Qaida niet automatisch of zonder redenen terrorisme als voornaamste wapen verkiezen om hun diverse doelstellingen te bewerkstelligen. Doordat we het geweld interpreteren als deel uit makend van de revolutie of opstand worden de omstandigheden duidelijker die de verschuiving van graduele strategieën (zoals guerrillastrijd) naar directe aanvallen in de vorm van terrorisme in de hand gewerkt

¹⁰ Over de evoluties van politieke islam als ideologie en beweging, zie o.m. Kepel (2002) en Roy (1994).

hebben. (Vrij naar Crenshaw, 1981: 384) Ook sluit deze benadering de analyse van één geïsoleerd incident of bepaald aspect aan de gewelddaad uit. Bijgevolg stelt een contextgebonden definitie terrorisme niet voor als een statisch gegeven, maar blijft er voldoende ruimte om tactische en strategische evoluties die ongetwijfeld plaatsvinden te interpreteren. (Crenshaw, 1972: 384) Daarnaast wordt het mogelijk om te voldoen aan de eis van afbakening van het onderzoeksveld ('welk terrorisme?'). Schmid wijst er op dat enig bewustzijn van de context belangrijk is voor het vastleggen van duidelijke grenzen van het bereik van die definitie. Dit bewustzijn moet volgens hem de onderzoeker redden van het zinloze streven naar een definitie van terrorisme voor alle tijden en alle situaties. Het behoedt ons niet alleen voor een ontgoochelende zoektocht naar dat universele ideaal maar maakt tegelijk de limieten van het bereik van de definitie duidelijk. (Schmid, 1983: 15-16)

Dit alles impliceert een definitie waarbij het potentieel tot veralgemening gevoelig verlaagd wordt. Door de context waarin terrorisme ontstaat, evolueert en geïnterpreteerd wordt in rekening te brengen, zal de onderzoeker echter ongetwijfeld botsen op het typische spanningsveld tussen de vraag naar oog voor detail en de wens tot veralgemening. Bij al te expliciete limieten aan het onderzoeksveld, of bij te veel aandacht voor de eigenheden van een terreurcampagne zal de externe validiteit van de onderzoeksresultaten nagenoeg nihil zijn. Een onderzoeker moet echter tegelijk de ambitie koesteren een definitie te hanteren die als leidraad dienst doet voor observatie en interpretatie. (Sartori, 1970: 1039-1040) Hoever de toepasbaarheid reikt van het concept naar andere campagnes van terrorisme is zeer de vraag en kan enkel beantwoord worden door empirische voorbeelden te toetsen aan hypothetische proposities (Crenshaw, 1972: 394-95) –hetgeen evenwel buiten de opzet van dit essay ligt.

4.2. *De unieke structuur van doelstellingen*

Het onderscheid tussen terrorisme en andere vormen van geweld blijft een heikel punt. Het is vooral hierin dat klassieke en zeker operationele definities falen en van terrorisme een 'leeg' of 'onbruikbaar' concept maken. Terrorisme blijkt niet te onderscheiden van andere vormen van geweld indien men het puur als een strategie of tactiek benadert. Zo bekeken kan van terrorisme gesteld worden dat het een vrij typische vorm van geweld is: het wordt gebruikt met het oog op politieke doelstellingen.

Hoewel 'angst' verspreiden één van de drie basiselementen is bij standaarddefinities, merkt Waldron op dat de betekenis van 'terreur' onvoldoende deel uitmaakt van de meeste noties. Een simpele toevoeging van het suffix '-isme' aan het constituerende gegeven van 'terreur' of 'terror-', zal de betekenis van de terreur die van terrorisme juist een aparte vorm van politiek geweld maakt, teniet doen. Robert Keely heeft in dit verband gelijk wanneer hij stelt: "*This however, would rob the term terrorism from its moral power, as well as its propaganda value.*" (Geciteerd in: Keely, 2002: 34) Goodin bevestigt dat het generen van angst deel uitmaakt van standaarddefinities maar voegt hier aan toe dat de fixatie op het doden van burgers, de willekeurigheid of de toepassing van de *jus ad bellum* doctrine de aandacht afleiden van de diverse intenties die de terreur onderliggen. Het verband tussen terrorisme en de intentie om angst en terreur teweeg te

brenge wordt dan nauwelijks uitgeklaard. (Goodin, 2006: 45-49, 103) Het doden van onschuldige slachtoffers is niet wat terrorisme uniek maakt als vorm van geweld, de opzet om angst te verspreiden omwille van politieke doelstellingen is dat wel. Geweld wordt op een specifieke manier gebruikt en is gericht op zowel intermediaire resultaten *en route* als op de uiteindelijke tactische en strategische doelstellingen. (Waldron, 2004: 9, 5) Op zichzelf kan terrorisme weinig bereiken in termen van de geproclameerde politieke doelstellingen, maar zo stelt David Fromkin terecht “*it can only aim at obtaining a response that will achieve those goals for it*”. De uniciteit van de politieke strategie terrorisme is dat het haar doelstellingen niet bereikt via de terreurdaad zelf maar wel door de uiteenlopende reacties daarop. (Fromkin, 1975: 689, 692-693)

Omdat bij politiek geweld altijd belangrijke doelstellingen gemoeid zijn, verwachten we doorgaans niet dat het gehanteerde middel alleen de basis kan zijn om ons oordeel te vellen over dat geweld. In het geval van terrorisme gebeurt dit juist wel omdat de afstand tussen middel en doelstelling zo groot is. Standaarddefinities werken de verwarring tussen de doelstelling (*ends*) van terrorisme en de middelen (*means*) daartoe gebruikt in de hand. (Sederberg, 1989: 30-31) Dat maakt van terrorisme een vorm van geweld waarbij het verband tussen het middel en de doelstelling indirect is. Juist deze eigenschap zorgt ervoor dat gevallen van terrorisme vaak beschreven of geïnterpreteerd worden als onbegrijpelijke, zinloze of kwaadaardige daden van geweld, of dat ze als ‘misdad tegen de menselijkheid’ omschreven worden. Als extranormale vorm van geweld corrumpeert het immers de vooropgestelde politieke doelstellingen. (Guelke, 1995: 28-30) In extreme gevallen zoals de aanslagen van 11 september 2001 waarbij de intenties obscuur en utopisch lijken, komt de strategie op zijn minst irrationeel over. De aanslagen lijken in dat opzicht geen enkel nut te hebben, de manier van handelen kan geen substantiële of tastbare doelen bereiken.

Als we deze daden rationeel wensen te analyseren dan kunnen we ons niet laten meevoeren in de onvermijdelijke gevoelens van angst, woede of onbegrip maar zullen we rekening moeten houden met de uitzonderlijke relatie tussen de diverse doelstellingen en het middel daartoe gebruikt. Een zinvolle definitie moet het feit dat terrorisme strategisch gebruik maakt van terreur als een centraal kenmerk opnemen. (Goodin, 2006: 185, 1) De curieuze relatie tussen het middel terrorisme en de diverse doelstellingen dient hierbij voor ogen gehouden te worden. Er wordt echter vaak gesteld dat terrorisme onmogelijk begrepen kan worden door met de doelstellingen rekening te houden. Martha Crenshaw stelt vast dat de lange termijn doelstellingen van terroristische groeperingen zeer divers en onduidelijk zijn. Is het doel van de Al Qaida campagne het wegzuiveren van de Westerse invloeden in de moslimwereld, het verenigen van de *oemma*, de restoratie van het kalifaat of stellen de terroristen zonder meer de vernietiging van de vijand voorop? Hoe uiteenlopend deze ook zijn, de band tussen middel en doelstelling wordt pas duidelijker wanneer tevens rekening gehouden wordt met de korte of intermediaire doelstellingen. Zo wordt het mogelijk patronen te ontwaren of ‘de logica van terrorisme’ te begrijpen. (Crenshaw, 1981: 386-389) Voor de aanslagen van 11 september 2001 geldt dat zij gericht waren op het genereren van een angstpsychose, op een terugtrekking van de Amerikaanse troepen uit het Saoedi-Arabisch schiereiland én op een overdreven reactie van de Amerikaanse overheid (terrorisme als provocatie). De aanslagen joegen daarbij niet alleen een schokgolf door de internationale gemeenschap, tegelijk waren zij bedoeld als manoeuvre om de mobilisa-

tie van de achterban te verzekeren. Uiteindelijk bleken zij het startschot van een verzelfstandigde dynamiek van wereldwijde terreur zoals we er tot op vandaag mee geconfronteerd worden. Ondanks de genomen beleidsmaatregelen in het kader van de ‘war on terrorism’, of misschien dankzij die oorlog blijft het terrorisme een patroon vertonen van aanslagen op symbolische en representatieve slachtoffers en doelwitten zoals de aanslagen op de metrostellen in Londen (2005), de treinwagons in Madrid (2003) of in toeristische trekpleisters (Bali, Sjam el Sheikh of Amman). Het terrorisme blijkt een aantrekkelijke strategie voor groeperingen met uiteenlopende ideologische overtuigingen die hun zaak onder de aandacht willen brengen, een regime willen provoceren, een aanhang willen verwerven en volgelingen willen inspireren en rekruteren.

Willen we dit soort verklaringen achterhalen dan moet rekening gehouden worden met de betekenis van de terreur en de intenties van de terroristen. Meer concreet dient een definitie te stelen op criteria die verband houden met de effecten van angst of terreur. (Sederberg, 1989: 27-31) Het definiërende kenmerk van terrorisme is de intentie om politieke uitkomsten te manipuleren door in te spelen op de angsten van mensen. Na de complexiteit van betekenisdefinities is een tweede voorbehoud dat de term terrorisme hoe dan ook arbitrair is. Het blijft moeilijk terrorisme als unieke vorm van geweld te onderscheiden, interpreteren en verklaren. Terroristen gebruiken geweld op een specifieke manier waardoor subjectieve aspecten als angst, ongeloof of woede integraal onderdeel uitmaken van de strategie. Guelke pleit ervoor om de term daar toe te passen waar de afstand tussen de geproclameerde doelstellingen en het middel daartoe gebruikt groot is. (Guelke, 1995: 28-30) Die structuur is behulpzaam, zeker ook om de diverse doelstellingen en patronen bloot te leggen, maar uiteindelijk houdt de vraag naar de uitzonderlijkheid van terrorisme altijd normatieve oordelen in. (Goodin, 2006: 31) De toepassing van de term blijft ambigu omdat terrorisme daar begint waar legitiem geweld eindigt en de grens met het moreel aanvaardbare binnen een gegeven maatschappij doorbroken wordt. Zolang de term slaat op gewelddadig gedrag dat in de ogen van de gebruiker van de term onaanvaardbaar is, blijft de bruikbaarheid ervan eerder in de propagandistische sfeer dan in de academische. De evenwichtsoefening ligt er dan in om met de morele implicaties rekening te houden zonder daarbij een morele positie in te nemen. Of we nu een operationele, klassieke of betekenisdefinitie hanteren, we gaan er beter van uit dat terrorisme hoe dan ook een evaluatie van normatieve aspecten inhoudt. Definities dragen altijd een zeker oordeel over zowel het middel als de doelstellingen in zich. Het theoretiseren van terrorisme is nooit een waarde vrije activiteit, zo stelt Paul Wilkinson. Eén van de grootste uitdagingen is een conceptueel kader te ontwikkelen waarbij waardeoordelen kenbaar gemaakt worden. (Wilkinson, 1979: 101)

5. Tot besluit

Om tot een degelijk interpretatiekader voor terrorisme te komen, zijn er uiteraard meer barrières te overwinnen dan alleen conceptuele kwesties. Met de vraag naar de haalbaarheid van een terrorismedefinitie stelden we een discussie voorop van de problemen waarmee academische noties voor terrorisme doorgaans kampen. De opzet lag niet bij

het bereiken van een definitie voor terrorisme, wel beoogden we hiermee de identificatie van enkele fundamentele beperkingen aan terrorismedefinities. In die zin kan deze aftastende oefening slechts een eerste stap betekenen naar een grondigere interpretatie van het fenomeen, en daarmee samenhangend, een geschikt verklaringskader.

Onze belangrijkste vaststelling is dat de courante terrorismedefinities te weinig rekening houden met de specifieke aard van het onderzoeksobject. Operationele definities beperken de eigenheden van het fenomeen drastisch doordat slechts meetbare aspecten in kaart gebracht worden. Het onvermijdelijke gevolg is dat elke interpretatie van het fenomeen fragmentarisch is, en ook zo benaderd dient te worden. Standaarddefinities zijn ten andere eenvoudig en algemeen opgevat waardoor het onmogelijk wordt terrorisme van andere vormen van geweld te onderscheiden of te differentiëren tussen de uiteenlopende varianten van terrorisme. Om tot een degelijkere interpretatie te komen van het fenomeen terrorisme stelden we een definitie voor die zich explicieter richt op de betekenis van het fenomeen. De grootste uitdaging ligt er in om een concept te ontwerpen dat zowel de band behoudt met de context waarin terrorisme ontstaat, evolueert en geïnterpreteerd wordt enerzijds; en criteria bevat die verband houden met de effecten van angst of terreur anderzijds. Hiermee werden we voor twee dilemma's gesteld. Elke onderzoeker zal vroeg of laat bosten op de vaststelling dat de meeste noties voor terrorisme ons nauwelijks meer kunnen bieden dan partiële beschrijvingen, daar waar de empirische toetsbaarheid van minder abstract opgevatte terrorismedefinities problematisch is. Een tweede moeilijkheid is dat normatieve aspecten eigen aan terrorisme een eenduidig concept in de weg staan, maar dat het juist deze dimensies zijn die er een unieke vorm van politiek geweld van maken.

Deze terminologische problemen staan niet geïsoleerd, ze zijn veeleer symptoom van onopgeloste theoretische kwesties. Het blijft onvermijdelijk dat afhankelijk van de gehanteerde definitie bepaalde aspecten van terrorisme belicht worden, daar waar andere buiten beeld blijven. De studie van terrorisme is opgesplitst geraakt in ontelbare subcategorieën van bekommernissen waardoor elke definitie andere aspecten geassocieerd met terrorisme in het licht plaats. (Schmid, 2004: 197) We pleiten er daarom ook voor om definities van terrorisme –zoals praktisch elk ander concept in de sociaal wetenschappelijke literatuur– nog het best te beschouwen als wat Bendix aanduidt als 'een vermomde veralgemening'. (Bendix, 1963: 533-534) Wat begint als een definitie wordt vaak op subtiele wijze in omgezet in een verklaring, soms zelfs voorspelling gebaseerd op een vertekenend concept. Gegeven de beladenheid van het thema kan het daarom kan het niet genoeg benadrukt te worden dat elke definitie van terrorisme nog het best opgevat wordt als een middel tot interpretatie, niet als een verworven waarheid.

Literatuur

BENDIX R. (1963), 'Concepts and Generalisations in Comparative Sociological Studies', *American Sociological Review*, 28, 4, 532-539.

CRENSHAW M. (1981), 'The Causes of Terrorism', *Comparative Politics*, 13, 4, 379-399.

- CRENSHAW M.H. (1972), 'The Concept of Revolutionary Terrorism', *The Journal of Conflict Resolution*, 16, 3, 383-396.
- CRENSHAW M. (1995), 'Thoughts on relating terrorism to historical contexts', in CRENSHAW M. et al. (1995) *Terrorism in context*, The Pennsylvania University Press, Pennsylvania, 3-25.
- FROMKIN D. (1975), 'The Strategy of Terrorism', *Foreign Affairs*, 53, 4, 683-698.
- GEARSON J. (2002), 'The nature of modern terrorism', in FREEDMAN L. et al. (eds.), (2002) *Superterrorism. Policy Responses*, Blackwell Publishing, Oxford, 25-29.
- GIBBS J. (1989), 'Conceptualisation of Terrorism', *American Sociological Review*, 54, 3, 329-340.
- GOODIN R. (2006), *What's Wrong With Terrorism?* Polity Press, Cambridge.
- GUELKE A. (1995), *The Age of Terrorism and the International Political System*, IB Tauris Publishers, London.
- GURR R.T. (1988), 'Empirical Research on Terrorism: The state of the art and how it might be improved', in SLATER, R.; STOHL M. et al. (1988), *Current Perspectives on International Terrorism*, Macmillan Press Ltd., London.
- HOFFMAN B. (1997), 'La terreur sacrée', *Politique Internationale*, 77, 345-355.
- HOFFMAN B. (1993), 'Terrorist Targeting : Tactics, Trends, and Potentialities', *Terrorism and Political Violence*, 5, 12-29.
- HOFFMAN B. (2001), 'Change and continuity in terrorism', *Studies in Conflict and Terrorism*, 24, 417-428.
- HOFFMAN B. (2003), 'Al Qaeda, Trends in Terrorism, and Future Potentialities: An Assessment', *Studies in Conflict and Terrorism*, 26, 429-442.
- JENKINS B.M. (2001), *Terrorism: current and long term trends*, Rand, Santa Monica.
- JENKINS B. (1999), 'Foreword', in HOFFMAN B.; LESSER I.; JENKINS B. et al. (1999) *Countering the New Terrorism*, Rand Corporation, Santa Monica, iii-xiv.
- JENKINS B. (1985), *International Terrorism: The other world war*. Rand report prepared for the United States Air Force, November 1985.
- JENKINS B. (1981), 'The Study of Terrorism: Definitional problems', in ALEXANDER J.; GLEASON J. et al. (eds.), (1981), *Behavioral and Quantitative Perspectives On Terrorism*, Pergamon Press, New York, 3-10.
- JUERGENSMEYER M. (2000), 'Understanding the New Terrorism', *Current History*, 158-163.
- KEELY R. (2002), 'Trying to Define Terrorism,' *Middle East Policy*, 9, 1, 33-39.
- KEPEL G. (2002), *Jihad. The trail of political Islam*, IB Tauris Publishers, London.
- LAQUEUER W. (2002), *A History of Terrorism*, Transaction Publishers, New Brunswick.

- MERARI A. (1991), 'Academic Research and Government Policy on Terrorism', *Terrorism and Political Violence*, 3, 1, 88-102.
- MERARI A. (1993), 'Terrorism as a strategy of insurgency', *Terrorism and Political Violence*, 5, 213-251.
- ONWUDIWE I. (2001), *The globalization of terrorism*, Ashgate Publishing Company, Aldershot.
- RAPHAELI N. (2002), 'Ayman Muhammed Rabi' Al-Zawahiri: The Making of an Arch-Terrorist', *Terrorism and Political Violence*, 14, 4, 1-22.
- REID E. (1997), 'Evolution of a Body of Knowledge: An analysis of terrorism research', *Information Processing and Management*, 33, 1, 97-106.
- ROY O. (1994), *The Failure of Political Islam*, IB Tauris Publishers, London.
- SARTORI G. (1970), 'Concept Misformation in Comparative Politics', *The American Political Science Review*, 64, 4, 1033-1053.
- SCHMIDT A. (1984), *Political terrorism. A research guide to concepts, theories, data bases and literature*, Transaction Books, Amsterdam.
- SCHMIDT A. (2004), 'Frameworks for Conceptualising Terrorism', *Terrorism and Political Violence*, 16, 2, 197-221.
- SEDERBERG P. (1989), *Terrorist myths. Illusion, rhetoric and reality*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs.
- TEICHMAN J. (1989), 'How to define terrorism', *Philosophy*, 64, 505-517.
- WALDRON J. (2004), 'Terrorism and the Uses of Terror', *The Journal of Ethics*, 8, 5-35.
- WIEVORKIA M. (1995), 'Terrorism in the Context of Academic Research', in CRENSHAW M. *et al.* (eds.), (1995), *Terrorism in context*, The Pennsylvania University Press, Pennsylvania, 597-606.
- WILKINSON P. (1986), 'Fighting the Hydra: International terrorism and the rule of law', in O'SULLIVAN N. *et al.* (eds.), (1986), *Terrorism, ideology & revolution. The origins of modern violence*, Wheatsheaf Books, Brighton.
- WILKINSON P. (1974), *Political Terrorism*, MacMillan Press Ltd., London.
- WILKINSON P. (1979), 'Terrorist Movements', ALEXANDER Y.; CARLTON P. & WILKINSON P. (1979), *Terrorism: Theory and Practice*, Westview Press, Boulder.